زانكۆی سەلاحەددین
كۆلێژی پەروەردە
بەشی زمانی كوردی

رێزمانی فێركاری

پۆلی یەكەم

٢٠٢٣ - ٢٠٢٤

كۆرسی یەكەم

سەرەتا :

دیارە هەر زمانێك تایبەتمەندی خۆی هەیە لە زمانانی تر جیای دەکاتەوە ، چ لە لایەنی فۆنیم واتە لە ژمارە ، رێنووس ، رێزمان ئەویش دابەش دەبێتە سەر پێکهاتەی تر وەك وشەسازی و رستەسازیی ، کە هەر زمانێك یاسا و رێسای تایبەتی خۆی هەیە ٠

کە دەڵێین زمان ، ئەوە پێناسەی هەیە ، جۆری هەیە ٠

پێناسەی زمان :هۆیەکە لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵێکی دیاریکراو بۆ لەیەکترگەیشتن و ئاڵوگۆڕی بیرورا و هەروەها بۆ جێبەجێکردنی کارەکانیان بەکاردێت ٠ واتە دەشێ بڵێین زمان واتە بوونی کۆمەڵ وکۆمەڵ واتە بوونی زمان ، واتە وەك دوو ڕووی دراوێك بەیەکەوە گرێدراون لێك ناترازێن ٠

جۆرەکانی زمان : بەشێوەیەکی گشتی بۆ گەیاندنی بیر لە دوو رێگاوە دەبێت ، ئەوانیش بریتین لە زمانی ئاخاوتن و زمانی نووسین ، هەروەها زمان گەلێك جۆری تری هەیە ، وەك ﴿ زمانی ئەدەبی ، زانستی ، یاسایی جەستەیی ، ٠٠٠ هتد ﴾

ئەگەر لە کەرەسەکانی زمان بدوێین ، ئەوە لە دانەی بچووك دەستپێدەکات و بەدانەی گەورە کۆتایی دێت ،

واتە پیت (فۆنیم) ــــ برگە ــــ وشە ــــ گرێ (فرەیز) ــــ ڕستە

بەپێچەوانەشەوە ڕستە ، گرێ (فرەیز) ، وشە ، برگە ، پیت (فۆنیم) ٠

هەربۆیە زمان چەند ئاستێکی هەیە ، سەرەتا زمان دوو لۆنە ، واتە دوو ئاست بووە ، ئاستی دەنگ و ئاستی واتا ، دواتر بە پێی پێشکەوتن و و بیرکردنەوە وتێپەربوونی کات بووە بە سێلۆنە (دەنگ ، رێزمان ، واتا)

هە رچەندە ئێستا تێڕوانینێکی شەشلۆنە لە ئارادایە و بێگومان ئەمەش هەر لەسەر بنچینەی کۆنەکەیە ، چونکە هەریەك لە ئاستەکان دابەشدەبنەوە بەسەر پێکهاتەی تردا ٠ بۆ نموونە ئاستی دەنگ ، خۆی لە خۆیدا ئاستەکانی فۆنەتیك و فۆنۆلۆجیش دەگرێتەوە ٠ هەر بەو پێیەش ئاستی رێزمان بریتی دەبێت لە وشەسازی و ڕستەسازی ، سێیەمیش کە ئاستی واتایە بە گشتی، دەبێتە ئاستی واتاسازی لە زۆر باردا هەر بە سیمانتیك ناوی دەبە ین ، لەگەڵ ئاستی ئاستی پراگماتیك ، وەك لەم هێڵکارییەی خوارەوەدا دەبینرێت :

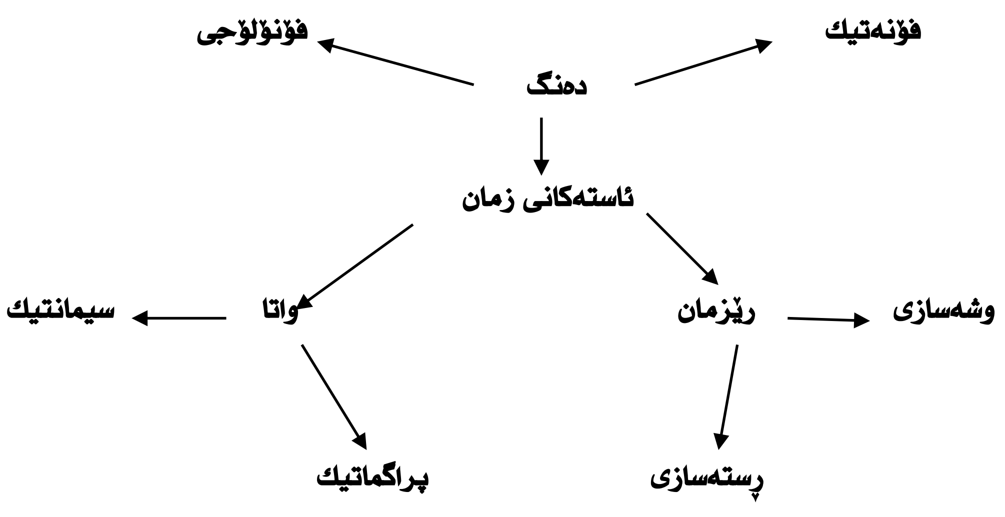

پێویستە ئاماژە بەوە بکەین ، ئاستەکانی زمان تێکچرژاون بەئاسانی لێك جیا ناکرێتەوە ، بەڵام بەمەبەستی لێکۆلینەوە لە روانگەی تیۆرییەوە جیاکراونەتەوە . دیارە هەر ئاستێك یەکەی تایبەت بە خۆیەوە هەیە ، یەکەکانیش بەپێی یاسا و دەستور دەچنە پاڵ یەك بۆ دروست کردنی یەکەی گەورەتر واتە بە پێی رێزمان بەرێوە دەچن ٠

زاراوەی رێزمان

لە کوردیدا زراوەی رێزمان بەکارهاتووە بەلاَم لە زمانی عەرەبیدا زاراوەی (القواعد)ە ، کەچی لە زمانی ئینگلیزیدا ئەوە (Grammer) ە ٠

رێزمانیش ئاستێکە لە ئاستەکانی زمان کە لە هەردوولایەنی وشەسازیی و رِستەسازیی دەکۆلێتەوە ، لە رێزماندا باس لەو یاسایانە دەکرێ ، کە دەنگ و واتا بەیەك دەگەیەنێت ٠

یان رێزمان زانستێکە فێری ئاخاوتن ونووسینی زمانێکمان دەکات بە شێوەیەکی ڕاست و دروست ٠

یاخود رێزمان بریتییە لە پرۆسەی وەسفکردنی فرەیز و ڕستە ، بە جۆرێك کە بەدواییەك هاتنە رێزمانییەکان لە زمانێکی دیاریکراودا لە بەدواییەك هاتنە نارێزمانییەکان جیابکرێتەوە

لە زمانی کوردیدا ﴿ زمان ﴾ چەند واتای هەیە ؟

زمان دوو واتای هەیە :-

١- زمان ئەو ئەندامەی جەستەی مرۆڤە کە لە ناو دەما بوونی هەیە ٠

٢- زمان (اللغە) Language

بەشەکانی ئاخاوتن – پۆلە وشە – کاتیگۆرییە لێکسییەکان

بەشەکانی ئاخاوتن ئەو مۆرفیمانەن ، کە بەشداری لە پێکهێنانی ڕستەدا دەکەن ، رێزمانی هەر زمانێك بە بەشەکانی ئاخاوتن دەستپێدەکات ، چونکە بەشەکانی ئاخاوتن وەك شتێکی هاوبەش وایە لە زۆربەی زماناندا ، ئەمە لە لایەکەوە لە لایەکی ترەوە بەشەکانی ئاخاوتن ئەو دانە فەرهەنگییانەن ، کە بە شێوەیەکی گشتی لە رێی رەفتاری وشەسازیی (مۆرفۆلۆجی) و ڕستەسازییەوە (سینتاکسییەوە) دیاری دەکرێن ، مەبەست لە رەفتاری وشەسازیی ئەوەیە چۆنیەتی پۆلینکردنیان بۆ نموونە ناو بۆ ناوی گشتی ، تایبەتی ، سادە ،٠٠٠هتد پۆلین دەکرێت ٠ هەرچی رەفتاری ڕستەسازییە واتە ئەرکی بەشەکانی ئاخاوتن لە ڕستە وەك (بکەر ، بەرکار ، بەرکاری ناڕاستەوخۆ ٠٠٠ هتد٠

بەشەکانی ئاخاوتن لە چ رێگەیەکەوە دیاری دەکرێن؟

و: لە رێگەی رەفتاری مۆرفۆلۆجی و سینتاکسییەوە دیاری دەکرێن ٠

لە رێزمانی دێریندا بۆ ئەوەی کاتگۆرییە لێکسییەکان بناسن بە ناوەرۆکی سیمانتیکەوە بەندبوو ، واتە لەسەر بنەمای واتا دەناسێنران ، ناو بەو شێوەیە پێناسە دەکرا : وشەیەکە بۆ دیاریکردنی ناوی کەس یاخود شوێن بەکاردێ ، هەروەها کردار (کار) بەمشێوەیە : ئەنجامدانی کردەوەیەکە ، ئاوەڵناویش : وشەیەکە گوزارشت لە تایبەتمەندێتی هەبوویەك دەکات ٠

واتە زمانەوانی نوێ بۆ دەستنیشانکردنی پۆلە وشە پشت بە پێوەری وشەسازیی وڕستەسازیی دەبەستێ ٠

مەبەست لە پێوەری مۆرفۆلۆجی لە دیاریکردنی کاتیگۆری وشەکان پشت بەو نیشانە ڕێزمانییانە دەبەستێ کە وشەکان وەری دەگرن وەك : ناسیاوی ، نەناسیاوی ، کۆ ،ڕەگەز ، دۆخ ... ، هەرچی پێوەری سینتاکسییە پشت بە دابەشبوون دەبەستێ لە ڕستەدا هەندێ بۆشایی یاخود چاڵ هەن تەنیا ئەندامانی پۆلێکی دیاریکراوی وشە دەتوانن پڕی بکەنەوە ، هەر پۆلە وشەیەکیش ئەرکێکی دیاریکراوی لە ڕستەدا هەیە .

بەشێوەیەکی گشتی پێوەرە زمانییەکانی دیاریکردنی پۆلە وشەکان بریتین لەمانەی خوارەوە :-

ئەو فۆرمە جیاجیانە چین کە وشەیەك لە دەوروبەری سینتاکسی جیاجیا وەری دەگرێ (مۆرفۆسینتاکس)

وشەکان لەکام شوێنی فرەیز یاخود ڕستەوە دەردەکەون ،چ کەرەسەیەکی زمانی دەبێ بە دیارخەر بۆیان ؟ دابەشبوون وشەکان لە فرەیز یان لە ڕستەدا چ ئەرکێکیان هەیە . بەمجۆرە پۆلە وشە لە ڕێزمانی نوێدا لە ڕێگەی فۆرم و دابەشبوونەوە جیادەکرێنەوە .

پۆلە وشەی ﴿ناو﴾ ـ الاسم ـ Noun

ناو زاراوەیەکە لە پۆلکردنی ڕێزمانییانەی وشەکاندا بەکاردێت ، پۆلە وشەی ناو لە ڕێزمانی نوێدا چۆن شیکردنەوەی بۆ دەکرێ ؟ و// بە هۆی تایبەتمەندییە ڕێزمانییەکانەوە ﴿ مۆرفۆلۆجی و سینتاکس ﴾ شیکردنەوەیان بۆ دەکرێ واتە ﴿ناو﴾ ئەو دانەیەیە کە توانای وەرگرتنی چەند نیشانەیەکی ڕێزمانی هەیە ، وەك ناسراوی ـ منداڵ + ە کە = منداڵەکە ، نەناسراوی، وەك ـ پیاو + ێك = پیاوێك ، .... هتد جگە لەم نیشانە ڕێزمانییانە ، ناو دابەشبوونێکی دیاریکراوی هەیە، ئەمە واتای ئەوە دەگەیەنێت ناو دەشێ لە سەرەتای ڕستەدا بێت ـ ژنەکە گریا ـ کۆترەکە فڕی ـ

یاخود دوای ئامرازی بەندەوە بێت ، ـ قوتابییەکان لە هەولێرەوە بۆ دهۆك ڕۆیشتن ـ هەروەها ئەرکێکی دیاریکراویشی لە ڕستەدا هەیە،واتە ببێتە بکەر یان بەرکار یان ... هتد .

پۆلکردنی ناو لە زمانەکاندا تاڕادەیەك هاوشێوەن یان لە یەکترییەوە نزیکن بۆ نموونە لە ڕووی ڕۆنانەوە بۆ (سادە ، دارێژراو لێکدراو) و لە ڕووی ناوەرۆکەوە بۆ (تایبەتی ، گشتی ، کۆمەڵ) و لە ڕووی هەبوونەوە بۆ (بەرجەستە، واتایی ـ بنجی و دروستکراو) و لە ڕووی ڕەگەزەوە بۆ (نێر ، مێ ، دوولایەن ، بێلایەن) و لە ڕووی ژمارەوە بۆ بۆ (تاك ، کۆ)... هتد پۆلین کراوە ، واتە هاوشێوەی یەکترن ، لای هەندێ ڕێزماننووسە کوردەکان هەمان پۆلکردنی ناو هەیە .

ناو بە هەموو جۆرەکانیەوە دەتوانن بە شێوەیەکی گشتی لە ڕووی مۆرفۆلۆجییەوە نیشانەکانی ناسراوی و نەناسراوی و کۆ وەربگرن بێ جیاوازی .

ناوی گشتی	نیشانەی ناسراوی	ئاوەکە ساردبوو.
	نیشانەی نە ناسراوی	منداڵێك هاتە ژوورەوە .
	نیشانەی کۆ	منداڵەکان لە باخچەکەدا یاری دەکەن.
ناوی تایبەتی	نیشانەی ناسراوی	پەروینەکەی من دەیناسم نەخۆشە.
	نیشانەی نە ناسراوی	بۆچی ئەنیسەیەکی لاوازت بۆ جێهێشتم.
	نیشانەی کۆ	پەروینەکان خەڵات کران.
ناوی کۆمەڵ	نیشانەی ناسراوی	لەشکرەکە گەیشتەجێ.
	نیشانەی نە ناسراوی	هەموو میللەتێك بۆ ئازادی تێدەکۆشێ.
	نیشانەی کۆ	دەنگی ئازادی گەلان رائەپەڕێنێ.

ناوی مەعنەوی	نیشانەی ناسراوی	هێزەکەی ئێمە دڕندانە نەبوو.
	نیشانەی نە ناسراوی	هێزێکی دا بەخۆی و کەوتە ڕێ.
	نیشانەی کۆ	هێزەکانی پێشمەرگە سەرکەوتنیان تۆمار کرد.
ناوی مێ	نیشانەی ناسراوی	کچەکە لە پرکۆچی کرد.
	نیشانەی نە ناسراوی	کچێك بەیەکەم دەرچوو.
	نیشانەی کۆ	ئەوان کچەکانیان خۆشدەوێت.
ناوی نێر	نیشانەی ناسراوی	پیاوەکە مرد.
	نیشانەی نە ناسراوی	پیاوێکیان کوشت.
	نیشانەی کۆ	پیاوەکان چوون بۆ هەندەران.

ناوی بێلایەن	نیشانەی ناسراوی	ئارام لە ژوورەکەدا دانیشتبوو.
	نیشانەی نە ناسراوی	دارێك کرمی لە خۆی نەبێت عومری سەد ساڵە.
	نیشانەی کۆ	ژوورەکانیان پاککردەوە.
ناوی دوولایەن	نیشانەی ناسراوی	مامۆستایەکە هاتە ژوورەوە.
	نیشانەی نە ناسراوی	قوتابییەك نەهاتبووە پۆل.
	نیشانەی کۆ	قوتابییەکانیان برد بۆ سەیران.

ناو بە هەموو جۆرەکانیەوە بە شێوەیەکی گشتی دەتوانن ئەرکی بەشەکانی ناو ڕستە ببینن ، وەك (بکەر ، بەرکار ، بەرکاری ناڕاستەوخۆ ، ... هتد)

ناوی گشتی	بکەر	قوتابییەکە شیعرەکەی خوێندەوە.
	بەرکار	ئاکام خانوەکەی کڕی.
	بەرکاری ناڕاستەوخۆ	هەژارەکە پارەکەی لە پیاوەکە وەرگرت.
ناوی تایبەتی	بکەر	شێرکۆ بە ترسەوە هاتە ژوورەوە .
	بەرکار	ئازاد شێرکۆ دەناسێ.
	بەرکاری ناڕاستەوخۆ	ئازاد کتێبەکەی لە ئازاد وەرگرت.
ناوی کۆمەڵ	بکەر	لەشکرەکە گەیشتەجێ.
	بەرکار	سەربازەکان لەشکرەکەیان لەناوبرد.
	بەرکاری ناڕاستەوخۆ	پیاوی دڵسۆز سودی بۆ میللەت هەیە.
ناوی بەرجەستە	بکەر	گۆڤارەکان بێ خاوەن لەسەر مێزەکە مابوونەوە.
	بەرکار	دارەکەی لە ئاوەکە دەرهێنا .
	بەرکاری ناڕاستەوخۆ	ئەم خانووە لە بەرد دروستکراوە .

پێویستە ئاماژە بەوەبکرێ کە کاتیگۆری ناو لە هەموو کاتیگۆرییەکانی تر چالاکترە واتە زیاتر بەکاردێت ، چونکە دەوروبەرمان بە ناو دەورە دراون ، هەروەها ناو کاتی تێدا نییە وەکو کار نییە .

پۆلە ڕێزمانییەکانی ناو

جێندەر (ڕەگەز)

لەزۆربەی زمانەکاندا ناوی جێندەری جیاجیا ی هەیە (نێر ، مێ ، بێلایەن ، دوولایەن) ئەمجۆرە پۆلکردنە لە بنەرەتدا پۆلکردنێکی ریزمانییە ، واتە کەمتر پەیوەندی بە تایبەتمەندییە واتاییەکانی ناوەوە هەیە .

نیشانە جێندەرەکان لە هەموو زمانەکاندا لکانیان وەك یەك نین ، بۆ نموونە لە هەندێك زماندا نیشانەجێندەرییەکانی بە ناوەوە دەلکێن وەك لە زمانی ئیتالیدا ، لە هەندێ زمانی تردا وەك زمانی فەرەنسی ناوی جنسی نێر و مێی هەیە ، بەلاَم نیشانە جێندەرییەکانی بە ناوەکەوە نانوسێن ، بەڵکو دەچنە سەر ئامرازی ناسراوی ، هەرچی لە زمانی عەرەبیدا، ئەوە نیشانەکانی رەگەزی مێ دیاریکراوە (ت) بەکارەوە دەلکێ ، وەك جلست فاطمة ، (ة) بە ناوە دەلکێ وەك (فاطمة ، شجرة) ئەلفی مێینە (سلمى ، هدى) ، ئەلفی مێینەی درێژ (حسناء ، وفاء ، صحراء) ئەم پۆلکردن و جیاکردنەوەیە بە تەواوی بەندە بە ڕێزمانەوە ، ئەم نیشانانە لە زمانی کوردی دا بوونیان نییە .

سەبارەت بە زمانی کوردی ، لە کوردی ناوەڕاستدا جیاوازی جێندەری لە گیرەکی وشە دارێژ و گیرەکی ڕێزمانیدا نییە ، بەو واتایەی گیرەکی تایبەت بە مێ یان نێر نییە . بەلاَم لە کوردی ژورودا بۆ نموونە لە دۆخی خستنەسەردا ناوی نێر و مێ نیشانەی جیاواز وەردەگرن ، بۆ نموونە نیشانەی (ێ) بۆ نێر بەکاردێت ، وەك ﴿ برایێ من ، هەڤالێ تە ، خانییێ مە

وە نیشانەی (أ) بۆ مێ بەکاردێت ، وەك کچا سەربەستی ، زەڤییا بەر مالا

هەرچی لە دۆخی بانگکردندا ، ئەوە نیشانەی (ۆ) بۆ نێر یەکاردێت ، وەك ـ کوڕۆ ، بابۆ ـ ، بۆ مێ نیشانەی (ێ) بەکاردێت وەك ، کچێ ، دەلالێ ، بەلاَم لە ناوی تایبەت دا ئەوە نیشانەی (ی) بۆ نێر ، بۆ نموونە لەزگینی دەرس نڤیسی ، برایێ ئازادی هات وە نیشانەی (ێ) بۆ مێ بەکاردێت ، وەك نازدارێ پەز دۆشی ــ شیرینێ تەشی ڕێست

دۆخ

دۆخ تایبەتمەندییەکی ڕێزمانییە ، ئاماژە بە پەیوەندی ڕێزمانی یان ئەرکی ڕێزمانی فرەیزێکی ناوی لەڕستەدادەکات .

مەبەست لە دۆخ چییە؟پاشان ئاماژە بەچی دەکا ؟ و// دۆخ تایبەتمەندییەکی ڕێزمانییە، ئاماژە بە پەیوەندی ڕێزمانی یان ئەرکی ڕێزمانی فرەیزێکی ناوی لە ڕستەدا دەکا .

کاتێك دەڵێین ئەرکی ڕێزمانی فرەیزێکی ناوی لەڕستەدا ، واتە ئەوە نیشان دەدا کە فرەیزێکی ناوی ببێتە بکەر یان بەرکار ... هتد ، ئەمەش ئاماژە بەو پەیوەندییە دەکا کە فرەیزی ناوی لەگەڵ کاردا هەیەتی .

لە هەندێك زماندا بۆ نموونە ﴿ تورکی ، روسی ، لاتینی ﴾ وشە بەپێی ئەو ئەرکەی لە ڕستەدا هەیەتی شێوەیەکی تایبەتی وەردەگرێ بە دۆخ ناودەبرێ . لەم جۆرە زمانانەدا چۆنیەتی ریزبوون و بە دواییەکداهاتنی کەرەسەکان کار ناکاتە سەر واتای ڕستە . نیشانەکانی دۆخ دەچنە سەر فریزە ناوییەکان و ئەرکی ناوەکان لە ڕستەکەدا دیاری دەکەن .

لە زمانی لاتنی دا پاش و پێش کردنی کەرەسەکان کار ناکاتە سەر واتای ڕستەکە ، یەهۆی ئەوەی فرەیزەناوییەکان لە ڕێگەی نیشانەکانی دۆخەوە ئەرکەکانیان دیاریدەکرێن ، بەم پێیە دۆخ تایبەتمەندی فرەیزە ناوییەکانە کە ئاماژە بە ئەرکە ڕێزمانییەکانیان لە چوارچێوەی فریز یان ڕستەدا دەکا . ریزبوونی کەرەسەکان لە هەندێك زمانیشدا ـ ریزبوونی وشە ـ ئەرکی کەرەسەکانی ڕستە دیاریدەکا ، لە زمانی کوردی ناوەڕاستدا فرەیزە ناوییەکان بە پێی دابەشبوونیان واتە ئەو شوێنەی تێدا دەردەکەون ، دۆخی ڕێزمانی وەردەگرن ، واتە کاتێك کە لە ڕێگەی نیشانە ڕێزمانییەکانەوە دۆخەکانی ناو دیاری ناکرێن ، ئەوە ریزبوونی کەرەسەکانی ڕستە دەبێ بە نیشانەی دۆخ بۆ ناوەکان .

ناسراوی و نەناسراوی

ناو چەمکی ناسراوی ونەناسراوی لە زمانەکاندا هەیە ، ئەم دوو چەمکەش نیشانەی ڕێزمانی جیاوازییان هەیە و نیشانەکان تایبەتن بە ناو بە تایبەتی لەگەڵ ناوی گشتیدا ، هەرچەندە بە ئاوەڵناوە دەلکێنرێ بەڵام لەگەڵ ناودا چالاکترە . لە زمانی کوردی ناوەڕاستدا نیشانەی ناسراوی بریتییە لە ﴿ەکە﴾ بەمەبەستی ناساندن دەچێتە سەر ناو (ەکە) نیشانەیەکی چالاکە زۆرجاریش ئەلەمۆرفەکانی وەك ﴿ کە ، یەکە ، ەك ، ە ﴾ لە جیاتی ﴿ەکە﴾ بەکار دێن و ئەرکەکە جێبەجێ دەکەن .بۆ نموونە (نان + ەکە = نانەکە) (چرا + ەکە = چراکە /چرایەکە) (شایی + ەکە = شاییەکە) (شەهید + ەکە + ان = شەهیدەکان) (دایك + ە =دایکە) دوور نییە ئەم نیشانەیە (ە) کورتکراوەی نیشانەی (ەکە) بێت ، لەوە دەچێ نیشانەی ناسراوی لە کوردی ژووردا نەبێت هەر بەو چەشنە لە زمانە ئێرانییە نوێکاندا نیشانەی ناسراوی بەدی ناکرێت ، هەندێجار ناو بەبێ نیشانەی ناسراو دەبێتە ناسراو ، وەك ناوی تایبەتی (ناوی کەس ـ بەناز ، گەشبین ، ئاکام ، رزگار ، ...هتد ـ) یان ناوی وڵات ـ عێراق ، تورکیا ـ ...هتد) ومیان (ناوی هەرێم ـ کوردستان ، کەتەلۆنیا ، ..هتد) هەروەها ئەگەر ناوێك بە هۆی ئاوەڵناوی نیشانەوە دەستنیشان بکرێت ئەوە ئەو ناوە دەبێتە ناسراو ، وەك (ئەم کوڕە زیرەکە ، ئەم گوڵە جوانە) ئەگەر بەدوای ناوێکی ناسراو ئاوەڵناو هات ، ئەوە نیشانەی ناسراوی دەچێتە سەر ئاوەڵناوەکە ، بۆ نموونە:(بەرد + ەکە + گەورە = بەردە گەورەکە)ئینجا ئەگەر چەند ئاوەڵناوێك بەدوای ناوە ناسراوەکە هات ، ئەوە نیشانەی ناسراوی دەچێتە سەر کۆتا ئاوەڵناوەکە وەك : کچ + ەکە + زیرەك + ژیر + ئێسك سووك = کچە زیرەکە ژیرە ئێسك سووکەکە .

سەبارەت بە ناوی نەناسراو ئەویش وەکو ناوی ناسراو نیشانەی تایبەت بە خۆیەوە هەیە و لەگەڵ ئەلەمۆرفەکانی ناوی تاکی نەناسراو دروست دەکەن ﴿ێك ، یەك ، ەك ، ێ ﴾ (ێك) نیشانەیەکی چالاکی نەناسراویە ، بۆنموونە: ـ (وڵات + ێك = وڵاتێك) ، (پادشا + ی + ێك = پادشایێك / پادشایەك) ، (دەریا + ێك = دەریایەك) ، (کیژ + ەك + = کیژەك) ، (دیوار + ێ = دیوارێ) تایبەتێتێ نیشانەی نەناسراوی لە زمانی کوردی لەوەدایە کە جگە لە نەناسراوی هەروەها تاکایەتی پش نیشان دەدا . نیشانەی نەناسراوی نیشانەی کۆ وەردەگرێ ، بەڵام نیشانەی کۆ دەکەوێتە پێش نیشانەی نەناسراوی ، بۆ نموونە : ـ

کەس + ان + ێك = کەسانێك ـ کەسانێك هەن بەدوای ئازادی دەگەڕێن . ـ

ڕۆژ + ان + ێك = ڕۆژانێك ـ ڕۆژانێك خەڵك لە ئەشکەوت دەژیان . ـ

کاتێك ناو و ئاوەڵناو پێکەوە دەگوترێن ، نیشانەی نەناسراوی بە زۆری بە ناوەکەوە دەلکێ، نەك بە ئاوەڵناوەکە ، وەك : ـ

کارزان لەسەر دیوارێکی بەرز دانیشتبوو . کەچی نیشانەی ناسراوی بە پێچەوانەوە پتر بە ئاوەڵناوەکەوە دەلکێ ، وەك : ـ

کارزان لەسەر دیوارە بەرزەکە دانیشتبوو . نیشانەی ناسراوی و نەناسراوی هەرگیز بە یەکەوە نایێن .

ژمارە

لە زۆربەی زمانەکانی جیهاندا حالەتی تاك و کۆ هەیە ، ناوی تاك بەو ناوانە دەوترێ کە بۆ تاکە کەسێك یان بۆ تاکە شتێك بەکاردێت ، وەك : ـ ﴿ کوڕ ، ژن ، چرا ، ... هتد ﴾ . هەرچی ناوی کۆیە بەو ناوانە دەوترێ کە بۆ کۆمەڵە کەسێك یاخود کۆمەڵە شتێك کە لە دوو شت یان دووکەس زیاتر بێ . دیارە هەر زمانێك بە هۆی نیشانەی تایبەتییەوە ناوی تاك دەکاتە ناوی کۆ . لە زمانی کوردی ناوەڕاست نیشانەی کۆ (ان) ە ، وەك : ـ کوڕ + ان = کوڕان / مامۆستا + ان = مامۆستایان

زۆرجار نیشانەی تر لە زمانەکەدا بۆ کۆکردنەوە بەکار دێت ، بەڵام ناتوانرێ لەگەڵ هەموو وشەیەکدا بەکاربهێنرێ ، واتە بەکارهێنانی لەگەڵ چەند وشەیەکدایە ، وەك

میوە + جات = میوەجات   خەیاڵ + ات = خەیاڵات

سەوزە + ات = سەوزەوات   کوڕ + گەل = کوڕگەل   / ساڵ + ەها = ساڵەها

هەر بۆیە ئەم نیشانانە بە نیشانەی ناسەرەکی ناودەبرێت ، نیشانەی (ان) ی کۆ لە هەمووان سەرەکیتر و چالاکتر و ڕەسەندترە . نیشانەی کۆ لە کوردی ژووروودا لە دۆخی دانە پاڵ بریتییە لە ﴿ ێت ، ێد ، ێن ﴾ ، وەك :ـ

چاڤێت خۆ ب کلێ ڕەش نەکە / شاخێن کوردستانێ هەمی سەرکەشن / دارێن چیایان هاتنە سۆتان

ئەوەی لە خوێندنی (ان) ی کۆ لەگەڵ (ەکە) ی ناسراوی و (ێك) ی نەناسراوی دا جێگەی سەرنجراکێشان بێ ئەوەیە کاتێك نیشانەی (ان) ی کۆ لەگەڵ نیشانەی (ەکە) ی ناسراوی دێت ، ئەوە نیشانەی (ان) دەکەوێتە دوای نیشانەی (ەکە) ی ناسراوی ، وەك :ـ

ژن + ەکە + ان = ژنەکان / پیاو + ەکە = ان = پیاوەکان ، بەڵام کاتێك نیشانەی (ان)ی کۆ لەگەڵ نیشانەی (ێك) نەناسراوی دێت ، ئەوەنیشانەی (ان) دەکەوێتە پێش نیشانەی (ێك)ی نەناسراوی ، وەك :ـ

لاو + ان + ێك = لاوانێك

ڕۆژ + ان + ێك = ڕۆژانێك

جێناو ـ الضمائر ـ Pronouns

جێناو لە زمانان دا بەشێکە لە بەشەکانی ئاخاوتن ، بەشێوەیەکی گشتی جێناوەکان لە زمانەکاندا فۆرمی سەربەخۆ و تایبەتن و جۆرەکانی دەستنیشانکراوە ، وەك ﴿ جێناوی کەسی ، جێناوی نیشانە ، جێناوی خۆیی ، ...هتد ﴾ ژمارە و بونیان لە زمانەکاندا وەکو یە ك نین ، بۆ نموونە لە زمانی ئینگلیزیدا جێناوی لکاو نییە .

جێناو ئەو وشەیە ، کە واتای کەس و شت و چەندێتی دەگەیەنێت لەسەر بناغەی هەر پەیوەندیەك بێت ، یاخود ئەو وشەیە کە لە جیاتی ناوێك یان فرەیزێکی ناوی بەکار دێت ،

لە زمانی کوردیدا جگە لە زاراوەی جێناو هەندێجار زاراوەکانی ﴿ ڕاناو ، جێناڤ ، ڕاناڤ ، ... هتد ﴾ بەکاردێت کە هەر هەموویان هەمان مەبەست و واتا دەگەیەنن . دەتوانین لە چەند ڕوانگەوە لە جێناو بکۆڵینەوە ، وەك : جێناو لە ڕووی واتاوە ، لە ڕووی پێکهاتەوە ، لە ڕووی ئەرکەوە .

لە ڕووی واتاوە دەبن بە ﴿ جێناوی کەسی ـ ئەویش دوو جۆرن :ـ جێناوی کەسی سەربەخۆ و لکاو ، جێناوی نیشانە ، جێناوی خۆیی ، ...هتد ﴾ ، جێناوی کەسی سەربەخۆلە کوردی ناوەڕاست بریتین لە ﴿ من ، تۆ ، ئەو ، ئێمە ، ئێوە ، ئەوان) بەڵام لە کوردی ژووروودا دوو کۆمەڵەن ، کۆمەڵەی یەکەم بریتییە لە (ئەز ، تو ، ئەو ، ئەم ، هون ، ئەو (ان) ﴾ هەرچی کۆمەڵەی دووەمە بریتییە (من ، تە ، وی بۆ نێر وێ بۆ مێ ، مە ، وە ، وان) هەر کۆمەڵێك بەکارهێنانی تایبەتیان لەگەڵ کار دا هەیە ، جێناوە سەربەخۆکان لە ناو ڕستەدا سەربەخۆن .

جێناوی کەسی لکاو بەو جێناوانە دەوترێ کە لە ڕواڵەتدا سەربەخۆ نیین، بەڵکو بە شێوەی لکاو بە کارێك یان ناوێك دەلکێن ، ئەم جێناوانە لە ئاخاوتن و نووسیندا شوێن و جێگەی جێناوە کەسییە سەربەخۆکان دەگرنەوە و بە تەنیا هیچ مەبەستێك نە لە ئاخاوتن و نە لە نووسیندا بە دەستەوە نادەن ، بەڵام کە لکان بە وشەکانی پێش خۆیانەوە ئینجا مەبەست دەپێکن .

سەبارەت بە جێناوی کەسی لکاو لە کوردی ناوەڕاستدا ، ئەوە بەسەر چەند کۆمەڵەیەك دابەشکراون ، وەکو لەخشتەی خوارەوەدا دەردەکەوێت .

ژمارە	ج سەربەخۆ	ج لكاو ك يەكەم	ج لكاو ك دووەم	ج لكاو ك سێيەم	ج لكاو ك چوارەم
١ تاك	من	م	م	م	-
٢ تاك	تۆ	ت	يت	يت	ە
٣ تاك	ئەو	ی	O	ات /ێت	-
١ كۆ	ئێمە	مان	ین	ین	-
٢ كۆ	ئێوە	تان	ن	ن	ن
٣ كۆ	ئەوان	یان	ن	ن	-

لە وەرگرتنی جێناوی لكاوی هەر كۆمەڵەيەك شێوازی تايبەت بە خۆيانەوە هەيە ، بە واتايەكی تر جێناوە لكاوەكان بە پێی كار﴿رابردوو ـ تێنەپەڕ / تێپەڕ ـ رانەبردوو ـ تێنەپەر/ تێپەڕ ـ داخوازی ﴾ دەردەكەون .

هەرچی لە كوردی ژووروە ، ئەوە يەك كۆمەڵە جێناوی لكاو هەيە ، لەگەڵ كۆمەڵەی يەكەمی جێناوە سەربەخۆكان دەردەكەون ، بەمشێوەيە : ـ

ژمارە	ج سەربەخۆ	ج لكاو	نموونە
١ تاك	ئەز	م	ئەز دكەم
٢ تاك	تو	ی	تو دكەی
٣ تاك	ئەو	ت / ەت	ئەو دكەت
١ كۆ	ئەم	ین	ئەم دكەین
٢ كۆ	هون	ن	هون دكەن
٣ كۆ	ئەو (ان)	ن	ئەو (ان) دكەن

بە شێوەيەكی گشتی جێناوەكان لە زمانی كوردی دا لە ڕستەدا ئەرك دەبينن ، وەك ﴿ بكەر ، بەركار ، ... هتد﴾

من گوڵەكەم چاند. خانووەكەی ئێوە خۆشە . ئەو منی بينی . ، ..... هتد .

بكەر ديارخەر بەركار

گۆڤارەكەم كڕی . بينيمـــی

بكەرە بەركارە بكەرە

ئێوە ئێمەتان دامەزراند / داتانمەزراندين

بكەرە بەركارە

ئازادی ئەز ديتم ئازادی هون ديتن

ئاوەڵناو ـ الصفە ـ Adjective

وەكو بەشە ئاخاوتنێك واتای چۆنيەتی و خاسيەت و نيشانە ڕادەگەيەنێت ، لە پۆلێكردنی ڕێزمانيانەی وشەكاندا بەكاردێ بۆ ئاماژەدان بەو دانانەی كە سيفەتی تايبەتی ناو دياری دەكەن . ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا جياوازی لەوەدايە : ـ

بەر هەر شت ئاوەڵناو بە بەردەوامی وەك (ديارخەر) بەكار دەهێنرێت بۆ نموونە : ـ پياوە مەزنەكە

ئاوەڵناو وەك ئەندامانی تری ڕستە كەم بەكاردەهێنرێت ، بۆيە دەبينين بواری ئەركی ئاوەڵناو لە هی ناو تەسكترە .

کاتێك ئەگەر دوو ئاوەڵناو یان زیاتر بەیەکەوە بێن ، ئەوە یەکێکیان لە ژێر باڵی ئەویتریاندا نییە ، بەڵکو هەردووکیان سەر بە ناوەکەن ، بۆنموونە :ـ منداڵێکی چالاك و ژیر و زیرەك و ... هات .

کاتێك ئاوەڵناو دەتوانێ لە ڕستەدا ئەرك ببینێت ، بەلاّم ناتوانێت هەموو ئەرکێك ببینێت ، چونکە ئەرکەکانی دیاریکراوە ، وەك :ـ

ـ ئاوەڵناو دەبێتە دیارخەری ناو ، بۆ نموونە کوڕێکی زیرەك هات .

ـ دەبێتە تەواوکەر و دیارخەری جێناو بۆ نموونە ئێوەی تێکۆشەر سەردەکەون .

ـ دەبێتە دیارخەر و تەواوکەری کاری ناتەواو بۆ نموونە رزگار زیرەکـە .

ـ دەبێتە دیارخەری ئاوەڵناوی تر بۆ نموونە کچێکی بالاّ بەرزی چاوشین هات .

ئاوەڵناو لە بواری وشەسازییدا لە ڕووی فۆڕمەوە هەژارە ، بۆ نموونە (ناو) ﴿ ڕەگەز و ژمارە و دۆخی هەیە ﴾ بەلاّم ئاوەڵناو سێ پلەی هەیە ﴿ پلەی چەسپاو ، پلەی بەراورد ، پلەی بالاّ ﴾ ، کەچی لە ناودا نییە .

ئاوەڵناو لە ڕووی پلەوە تا رادەیەك لە زۆربەی زمانەکاندا وەکو یەکن ، واتە سێ پلەن .

پلەکانی ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا بریتین لە :ـ

١- ئاوەڵناوی پلەی چەسپاو : ئەوە ئاوەڵناوێکی رووتە و هیچ نیشانەیەکی مۆرفۆلۆجی و فەرهەنگی لەگەڵدا نییە ، بناغەیە بۆ دروستکردنی پلەکانی تر ، وەك : چاك ، ترش ، ڕەش ، ... هتد .

٢- ئاوەڵناوی پلەی بەراورد ، بە دوو ڕێگا دروست دەبێت :

أ ـ ڕێگای مۆرفۆلۆجی ، کە بە یارمەتی مۆرفیمی (تر) دروست دەبێ .

جوان + تر = جوانتر / قەڵەو + تر = قەڵەوتر

ب ـ ڕێگای لێکسیکی ، کە بە یارمەتی وشەی (کەمتر، زیاتر) دروست دەبێ .

کەمتر ئازایە / زیاتر زیرەکە

٣- ئاوەڵناوی پلەی بالاّ ، ئەویش بە دوو ڕێگا دروست دەبێت :ـ

أ ـ ڕێگای مۆرفۆلۆجی ، کە بە یارمەتی مۆرفیمی (ترین) دروست دەبێ ، دەچێتە سەرئاوەڵناوی پلەی چەسپاو :ـ

جوان + ترین = جوانترین / پاك + ترین = پاکترین

ب ـ ڕێگای لێکسیکی ، ئەمەشیان بە دوو ڕێگا دروست دەبێت

١- بە یارمەتی وشەی ﴿ هەرە ﴾ دەچێتە سەر پلەی چەسپاو

هەرە + باش / هەرە + خۆش

٢- بەهۆی فرەیزی ﴿ لەهەمووان ، لەگشتیان ﴾ دروست دەبێت ، کە دەچێتە سەر ئاوەڵناوی پلەی بەراورد

لە هەمووان زیرەکتر / لە گشتیان بەهێزتر

ئاوەڵناو بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەبن بە دیارخەری ناو و بە گشتی شوێنێکی جێگیریان هەیە ، لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناو پاش ناو یان جێناو دێت و دەبێتە دیارخەر ، بۆ نموونە قوتابییە زیرەکە هات .

لە زمانی فەرەنسی دا بە هەمان شێوەیە ، le vieil home

پیاو پیر ەکە

لە هەندێك زماندا ئاوەڵناوەكە پێش ناوەكە دەكەوێ ، وەك لە زمانی (ئینگلیزی ، توركی ، ... .

زمانی ئینگلیزی **The beautiful garden**

باخچە جوان ەكە

زمانی توركی **Guzel kiz**

كچی جوان

ئاوەڵكار (هاوەڵكار) (ئاوەڵكردار) ــ ظرف ـ Adverb

ئاوەڵكار ئەو بەشە ئاخاوتنەیە كە پەیوەندی ڕاستەوخۆ بەكارەوە هەیە ، بە گشتی ئەو پێناسانەی كە بۆ ئاوەڵكار كراون ، ڕوون و ئاشكرا نین ، چونكە ئاوەڵكار لە چەند شێوەیەكدا دەردەكەوێت ، لە هەموو پێناسەكانیشدا ئاوەڵكار ئەو كەرەستانەن كە وەسفی كار دەكەن و ﴿ كات و شوێن و چۆنیەتی و پێوانە....هتد ﴾ كار دەستنیشان دەكەن .

پۆلێنكردنی ئاوەڵكار لە زۆربەی زمانەكاندا زیاتر جۆرەكانی (كات و شوێن و چۆنیەتی) دەركەوتوترن ، لە زمانی كوردیدا جگە لەمانە چەند جۆرێكی تر وەك ، (ئاوەڵكاری چەندێتی ، نەرێنی ، جەختكردن ...) هەیە .

ئاوەڵكار لە ڕووی رۆنانەوە بۆ ﴿سادە (ـ هێمن ، باش ، خراپ) و دارێژراو (ـ ژیرانە ، بەپەلە ، بەناز) و لێكدراو(پۆل پۆل ،پڕبەدڵ) و ئاوەڵكاری فرەیزی (لەسەر بانەكەدا ، بەئاسمانەوە ، لەسەرەتاوە) دابەشكراوە.

ئاوەڵكار لە ڕووی واتاوە بۆ ئاوەڵكاری چۆنیەتی (خێرا ، جوان ، هێدی) و چەندێتی (زۆر ، كەم ، گەلێ) وكاتی (دوێنێ ، شەوێ ، سالێكی تر) و شوێن (سەر ، ژێر ، ڕاست) پۆلێن كراون .

هەندێ وشە هەن بەپێی بەكارهێنانی لە ڕستەدا ، دەتوانین جۆری وشەكە دەستنیشان بكەین (ناو / ئاوەڵناو / ئاوەڵكار) بۆ نموونە :ـ

بەناز	خوشكە بەنازەكەی	بەناز	پەروەردە دەكات .
ناو	ئاوەڵناو	ئاوەڵكار	
هێمن	بە هێمنی	هێمنی	هێمن كرد
ناو	ئاوەڵكار	ناو	بەشێكە لە كار
جوان	جلێكی جوانی	بەجوانی	لەبەر كرد
ناو	ئاوەڵناو	ئاوەڵكار	

ئاوەڵكار لە ڕستەدا دەتوانێ ئەرك ببینێ ، بەڵام ئەركەكانی دیاریكراوە ، بە شێوەیەكی گشتی ئاوەڵكار ئەركی تەواوكەرە جا تەواوكەری كار (رابردوو ، رانەبردوو ، فەرماندان) ، وەك :ـ

رزگار	خێرا	ڕۆیشت .
	ئاوەڵكاری چۆنیەتی	كاری رابردوو
رزگار	خێرا	دەڕوات .
	ئاوەڵكاری چۆنیەتی	كاری رانەبردوو
رزگار	خێرا	برۆ .
	ئاوەڵكاری چۆنیەتی	كاری فەرماندان

هەروەها دەبێتە تەواوکەری ئاوەڵکارێکی تر یان چەند ئاوەڵکارێکی تر ، بەیەکەوە فرەیزی ئاوەڵکاری ساز دەکەن ، وەك :ـ

بەفرین زۆر خێرا ڕۆیشت .

ئاوەڵکاری چەندێتی ئاوەڵکاری چۆنیەتی

فرەیزی ئاوەڵکاری

هاوکار بەیانی زوو زۆر خێرا بڕۆ بۆ زانکۆ .

ئاوەڵکاری کاتی ئاوەڵکاری کاتی ئاوەڵکاری چەندێتی ئاوەڵکاری چۆنیەتی

فرەیزی ئاوەڵکاری فرەیزی ئاوەڵکاری

هەروەهاش ئاوەڵکار دەبێتە نیهاد ، ئەگەر هاتوو کاری (رابردوو ، رانەبردوو ، فەرماندان) لە نێو ڕستەکەدا نەبوو . واتە کاری ناتەواولە ڕستەکەدا هەبێت . وەك :ـ

دوێنێ هەینی بوو .

ئاوەڵکاری کاتی کاری ناتەواوە بۆ کاتی رابردوو

ئەمرۆ شەممەیە

نیهادە کاری ناتەواوە بۆ کاتی ئێستا

بەکارهێنانی ئاوەڵکار وەك (بەرکار) هەمیشە ڕاستەوخۆ دەبێت ، هەرچەندە گەر ئاوەڵکارەکان ئامرازی پەیوەندیش وەربگرن هەر بە شێوەی ڕاستەوخۆ دەبن ، ئاشکرایە ، کە ئامرازی پەیوەندی بەرکار دەکاتە ناڕاستەوخۆ ، بەلاَم لەگەڵ ئاوەڵکار ئەم ڕۆڵە نابینێ ، چونکە ئامرازەکە دەبێتە بەشێك لە ئاوەڵکارەکە ، وەك ﴿ بەشەو ، لە دوور ، لە ژێرەوە ، ....) بۆیە هەر کاتێ ڕستە ،کە لە (بکەر ، بەرکار ، کار) پێك هات ، ئەگەر بەرکارەکە ئاوەڵکار بوو ، ئەوە ڕۆڵی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ نامینێ . لە هەموو بارێکدا دەڵێین تەواوکەری بەئاوەڵکارە .

کار (فرمان /کردار) ـ فعل ـ Verb

کار بەشێکە لە بەشەکانی ئاخاوتن لە ئاستی مۆرفۆلۆجیدا پێکهێنەری خۆی هەیە ، لە ئاستی سینتاکسدا ئەرکی گەیاندنی واتای ڕوودان بەدەستیەوەیە ، لە زۆربەی زماناندا کار بە پێکهێنی ڕاستەوخۆی ڕستە هەژمار دەکرێت . مەبەست لەکار زیاتر ڕەگی کارە ، کە بە مۆرفیمی تەوەرەیی واتا هەڵگری کار ناسراوە ، واتای کارەکە لە خۆ دەگرێت.

سەبارەت بە دیاریکردنی شوێنی کار لە ڕستەدا ، ئەوە بەپێی زمانان شوێنی دەگۆڕێت ، واتە شوێنی جێگیر نییە لە زمانی کوردیدا کار دەکەوێتە کۆتایی ڕستە ، بۆنموونە

ـ کۆترەکە فڕی . ـ ئاسۆ خانووەکەی کڕی .

هەرچی لە زمانی ئینگلیزیدا لە ناوەڕاستی ڕستەدا واتە دەکەوێتە دوای بکەر ، بۆنموونە

You are speaking English.

بەلاَم لە زمانی عەرەبیدا دەکەوێتە سەرەتای ڕستەوە ، بۆ نموونە

ـ أكل الصبي الخبز .

هیچ ڕستەیەك بەبێ کار دروست نابێت ، جا کارەکە تەواو بێت یان ناتەواو.

ـ ئێوە دوژمنتان بەزاند . ـ گوارەکەی نەسرین زێڕە

کار ژمارەی ڕستە دیاری دەکات ، واتە لە ڕستەدا چەند کار هەبێ ، ئەوەندە ڕستە هەیە . بۆ نموونە

ــ جوتیارەکە زەوییەکەی کێلا . یەك ڕستەیە

ــ کتێبەکەم بۆ برد ، بەڵام نەیخوێندەوە . دوو ڕستەیە

ــ ڕاپەڕینمان دەستپێکرد ئینجا کۆچڕەومان کرد پاشان پەرلەمان وحکومەتی هەرێممان دروستکرد . سێ ڕستەیە

کار بە چەندین شێواز پۆلێنکراوە ، وەك کار لە ڕووی کاتەوە ﴿ ڕابردوو ، ڕانەبردوو ﴾ ولە ڕووی ڕۆنانەوە بۆ ﴿ سادە ، دارێژراو ، لێکدراو ﴾ و لەڕووی هێزەوە بۆ ﴿ تێنەپەر ، تێپەر ﴾ و لە ڕووی تەواوییەوە بۆ ﴿ تەواو ، ناتەواو ﴾...هتد .

تێبینی / سەبارەت بە (کار) ی سادە ، ئەوەی دەیبینین ئەوەیەکە ، کە کار لە ئاستی مۆفۆلۆجییدا ناسادەیە ، چونکە لە یەك مۆفیم زیاتر بەشداری پێکهێنانی دەکات .

کاری تێنەپەری ڕابردوو بەلایەنی کەمەوە لە ساناترین حاڵەتی پێکهێنانیدا بەمشێوەیەیە : ـ

﴿کەوت﴾

ریزبوونی ←

کەو + ت + O دەبێتە بناغەی جۆرەکانی

ڕەگ مۆفیمی کات جێناوی لکاو (بکەر) کاری ڕابردوو

→

ریزبوونی واتا

هەرچی کاری تێپەری ڕابردووە لە ساناترین حاڵەتیدا بەمجۆرەیە:

﴿ گرت ﴾

ریزبوونی ←

گر + ت + O + O

ڕەگ مۆفیمی کات جێناوی لکاو بەرکار جێناوی لکاو

→

ئەو مۆرفیمە ڕێزمانییانەی دەچنە سەر کاری ڕابردووی تێنەپەر ، ئەوە ریزبوونیان بە لای ڕاستدا هەنگاو دەنێت ،وەکو: ـ

﴿ بەردەوامی ، نەرێ ، پێشگر (مۆرفیمی وشە دارێژ)

حاڵەتەکان	ریزبوون
	کەو + ت + O
دە +	
نە + دە +	
هەڵ + نە + دە +	
	هەڵ نەدەکەوت

هەرچی کاری رابردووی تێپەرە ، ئەوە ریزبوونەکە بەلای چەپدا ریز دەبن .

حاڵەتەکان	ریزبوون
	گر + ت + م + ی
م | ی دە +	
م ی نە + دە +	
م | ی هەڵ + نە + دە +	

هەڵمی نەدەگرت

کاری رابردووی تێنەپەری (ئەری)

ڕەگ + مۆرفیمی (کات) + جێناوی لکاو = کاری رابردووی تێنەپەری رووت(نزیك)ئەرێ

کەو + ت + م = کەوتم

کاری رابردووی تێنەپەری (نەرێ)

نە (مۆرفیمی نەرێ) + ڕەگ + مۆرفیمی (کات) + جێناوی لکاو = کاری رابردووی تێنەپەری رووت(نزیك) نەرێ

نە + کەو + ت + ن = نەکەوتن

کاری دارێژراوی رابردووی تێنەپەری (ئەرێ)

پێشگر + ڕەگ + مۆرفیمی (کات) + جێناوی لکاو = کاری دارێژراوی رابردووی تێنەپەری ئەرێ

هەڵ + فڕ + ی + ن = هەڵفرین

کاری دارێژراوی رابردووی تێنەپەری (نەرێ)

پێشگر + نە (مۆرفیمی نەرێ) + ڕەگ + مۆرفیمی (کات) + جێناوی لکاو = کاری دارێژراوی رابردووی تێنەپەری نەرێ

هەڵ + نە + فڕ + ی + ن = هەڵنەفڕین

کاری رابردووی تێپەری (ئەرێ)

ڕەگ + مۆرفیمی (کات) + جێناوی لکاو (بەرکار) + جێناو لکاو (بکەر) = کاری رابردووی تێپەری رووت(نزیك)ئەرێ

گر + ت + م + ی = گرتمی

کاری رابردووی تێپەری (نەرێ)

مۆرفیمی (نەرێ) +جێناو لکاو (بکەر) + ڕەگ + مۆرفیمی (کات) + جێناوی لکاو (بەرکار) = کاری رابردووی تێپەری رووت(نزیك)ئەرێ

نە + ی + گر + ت + م = نەی گرتم

کاری دارێژراوی رابردووی بەردەوامی تێپەری (ئەرێ)

پێشگر + جێناوی لکاو (بکەر) + مۆرفیمی (دە) + ڕەگ + مۆرفیمی (کات) + جێناوی لکاو (بەرکار) = رابردووی بەردەوام

هەڵ + ت + دە + گر + ت + ن = هەڵت دەگرتن

ڕستە

یەکێك لەو یەکە سەرەکیانەی ، کە ڕێزمان خۆی پێوە خەریك دەکات و گرنگی پێ دەدات ڕستەیە ، چونکە کاری ڕێزمانە کە دەڵێ : پێکهێنەکانی ڕستە چین و چۆن کارلەیەکتر دەکەن و بەچ شێوەیەك ڕیز دەبن؟

پرسیار / بۆچی ڕێزمان خۆی خەریك دەکات بە ڕستە و گرنگی پێدەدات ؟ وەڵام / چونکە ڕێزمانە کە دەڵێ پێکهێنەکانی ڕستە چین و چۆن کارلەیەکتر دەکەن و بەچ شێوەیەك ڕیز دەبن.

کەواتە ڕستە بلاوترین یەکەی زمانە ، کە زۆربەی زمانەوانەکان دانی پێدادەنێن و دەیناسنەوە و باوەڕیان وایە ، کە دەتوانێ چارەسەری ڕێزمان و پۆلەڕێزمانییەکان بکات .جا ئەو ئاستەی کە لە ڕستە دەکۆڵێتەوە ڕستەسازییە، کە ئاستێکی هەرە گرنگی زمانە ، بەرپرسە لە ڕێکخستنی کەرستەکان بە شێوەیەکی ڕێزمانی لە چوارچێوەی ڕستەدا ، لەم ئاستەدا دەشێ پێکهاتەی فریزەکان بکۆڵدرێتەوە و تایبەتمەندییەکانیان دیاری بکرێت و ئەو ئەرکانە دەستنیشان بکرێن ، کە هەر فریزێك لە چوارچێوەی ڕستەدا وەریاندەگرێت .

زمانەوانەکان لە نوێ و کۆندا لە دابەشکردنی ڕستەدا ڕاوبۆچوونی جیاوازییانهەیە ، ئەویش بەهۆی جیاوازی ڕاڤەکردنیان بۆ ڕستە ، بەلام زۆربەی زمانەوانە نوێکان لەگەڵ لەگەڵ ئەو بۆچوونەدان کە دەڵێن : ڕستە بریتییە لە دوو بەش ئەویش فریزی ناوی (گرێی ناوی) و فریزی کاری (گرێی کاری) .

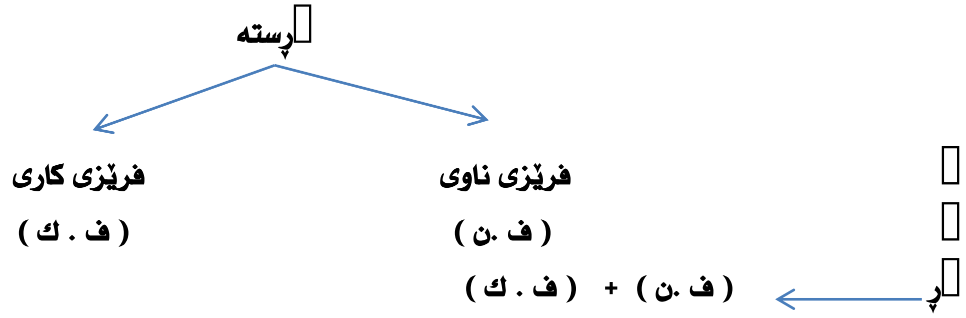

فریز ـــ عبارە ـــ Phrase

بەو یەکە سینتاکییە دەوترێت ، کە لە کەرستەیەك یان لە کەرستەیەکی سەرەکی و هەموو ئەو کەرستانەی کە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بەندن پێوەی ، یان لە ژێر دەسەلاتیانن پێك دێ و لە ڕستەدا ئەرکێك دەبینێ .

هەر دانەیەکی ڕێزمانی بتوانێ ڕۆلی بەشێکی بنجی ڕستە بگێرێ (فریز) پێك دەهێنێ ، فریز لە وشەیەك یان زیاتر لە وشەیەك پێك دێت . بۆ نموونە :ـ

<u>کارزان</u> قەڵەمەکەی شکاند .
ف.ن

<u>کۆتری سپی</u> نیشانەی ئاشتییە .
ف.ن

<u>دوو قوتابی</u> هاتن
ف.ن

پێویستە ئاماژە بەوە بكرێ لە شیكردنەوەی ڕستەدا وشە پێكهێنی ڕاستەوخۆی ڕستە نییە ، بەڵكو دوا پێكهێنە .
بەم پێیە فرێز پێكهێنێكی ناوەندییە ، دەكەوێتە نێوان وشە و ڕستە .

ڕستە (پێكهاتە)
↓
فرێز (پێكهێنی ناوەندی)
↓
وشە (دوا پێكهێن)

تایبەتمەندییەكانی فرێز

تایبەتمەندییەكانی فرێز لە چەند خاڵێكدا دەستنیشانكراوە : ـ

١ـ فرێز لە ڕووی ڕۆنانەوە لە ڕستە بچووكترە ، بەوەی كە شوێنی ڕۆنانێكی نزمتر لە ڕستەدا دەگرێت و لە وشەش گەورەترە .

٢ـ دەبێ لە فرێزدا پەیوەندی هەبێت لە نێوان سەرە و دیارخەردا ، واتە فرێزە بەلایەنی كەمەوە دەبێت سەرەیەكی تێدابێت .

٣ـ سەرە كرۆكی فرێزە ، تەنانەت جۆری فرێزەكە دیاری دەكات و جیای دەكاتەوە لە جۆرەكانی تر .

٤ـ لە فرێزدا دەتوانرێت كەرەستە لاوەكییەكان لابدرێت بەبێ ئەوەی كار لە ڕۆنان یان لە واتای فرێزەكە بكات ، بەڵام سەرەی فرێز لا نادرێت ، واتە (كەرەستەیەكی بە خورتی یە) ،

٥ـ فرێز دەتوانرێت بە هۆی كەرەستەی ترەوە تا بێ كۆتا فراوان بكرێت یان كورت بكرێتەوە بۆ تاكە وشەیەك .

قوتابییەكە هات .

قوتابییە زیرەكەكە هات .

قوتابییە ژیرە هەژارە زیرەكەكە هات

هات

٦ـ فرێز لە ڕستەدا ئەرك دەبینێ ، جا ئەم ئەركە سەرەكی بێت یان نا سەرەكی .

هاوكار هات .

بكەرە

من هاوكار دەناسم .

بەركارە

من پارە بۆ هاوكار دەنێرم

تەواوكەرە

جۆرەكانی فرێز بە هۆی سەرە دەستنیشان دەكرێن ، وەك : ـ

★ فرێزی ناوی

★ فرێزی كاری

★ فرێزی ئاوەڵناوی

★ فرێزی بەند

فرێزی ناوی ــ عباره الاسمیه ــ Noun Prase

سادەترین فرێزی ناوی لە ناوێك یان جێناوێك پێك دێت ،كە بەشە سەرەكیەكەی ڕستەیە ، ئەم ناوە یان جیچناوە دەبێتە سەرەی فرێزەكە ، واتە فریچزی ناوی پێك دەهێنێت . هەروەها دەتوانرێت سەرەی فرێزەكەش بە چەند كەرەستەیەكی لاوەكی فراوان بكرێت .

لە ڕۆنانی فرێزی ناویدا دیارخەرەكان دەتوانن بە سێ شێوە دەركەون و سادەترین فرێزی ناوی فراوان بكەن : ـ

★ دیارخەرەكانی پێش سەرە .

★ دیارخەرەكانی پاش سەرە .

★ دیارخەرەكانی پێش و پاش سەرە (لای ڕاست وچەپ)ی سەرە

فرێزی ناوی .. دیارخەرەكانی پێش سەرە... ناو .... دیارخەرەكانی پاش سەرە.......

+

دیارخەرەكانی پێش سەرە دیارخەرەكانی پاش سەرە

★ دیارخەرەكانی پێش سەرە .

كۆمەڵێك كەرەستە هەن ، دەكەونە پێش سەرەی فرێزی ناوی بە بێ یاریدەی هیچ مۆرفیمێك یان وشەیەكی زیادە لێكدەدرێن ئەركی دیارخەردەبینن ، واتە دەبێتە دیارخەری پێشەوە بۆ سەرەی فرێزی ناوی .

دیارخەرەكانی پێش سەرە ئەمانەن : ـ

★ وشەی (هەر)

ــ هەر كەس نانی ناوچەوانی خۆی دەخوات .

ــ هەر سێوێك بهێنە .

★ جێناوی نیشانە

ــ ئەم هەویر ە ئاوی زۆری دەوێ .

ــ ئەم پیاو ە كرێكارە .

★ ژمارە

ــ سێ منداڵ هاتن .

ــ چوارەم خانوو ماڵی ئێمەیە .

★ ڕادە

ــ هەندێ دار سووتا .

ــ كەمێك شیر ڕژا .

⋆ ئامرازی پرس (کام ، چەند ، چ / چی)

ــ کام ئازاد خزمتانە .

⋆ جێناوی نەفی

ــ هیچ کەس ناناسم .

⋆ ئاوەڵناوی پلەی باڵا

ــ باشترین هاورێ هەڵبژێرە .

ــ درێژترین دار ببڕە .

⋆ بریناو (بدل)

ــ دکتۆر وریا خەڵاتەکەی پێشکەش کرد .

ــ کوێخا حەسەن هات.

مەرج نییە هەموو ئەو کەرستانە لە فرێزێکی ناوییدا بە سەریەکەوە دەرکەون ، بەڵام دەشێ چوار دیارخەر بە دوای یەکتردا بێن . زیاتر لە چوار دیارخەر ڕستەی نا ڕێزمانی دروست دەکات ، بۆ نموونە

ــ هەر تەنیا ئەو دوو منداڵـە هاتوون .

ــ هەر تەنیا هیچ ئەو دوو منداڵـە هاتوون . *

⋆ دیارخەرەکانی پاش سەرە .

ئەم جۆرە فرێزە بڵاوترین جۆری فرێزی ناوییە لە زمانی کوردیدا ، مەبەست لەو کەرستانەیە ، کە دەتوانن وەك دیارخەری پاش سەرەی فرێزی ناوی ڕاستەوخۆ (بەبێ هیچ مۆرفیمێکی خستنەسەر) یان ناڕاستەوخۆ بە یارمەتی مۆرفیمی خستنەسەر دەربکەون ، واتە بە دوو شێواز دیارخەرەکانی پاش سەرە دەردەکەون ، کە بریتین لە دیارخەرەکانی پاش سەرە بە بێ مۆرفیمی خستنەسەر و دیارخەرەکانی پاش سەرە بە هۆی مۆرفیمی خستنەسەر ﴿ ی ، ە ﴾

دیارخەرەکانی پاش سەرە بە بێ مۆرفیمی خستنەسەر کە ڕاستەوخۆ بەسەرەوە دەلکێن ، بریتین :ـ

﴿ مۆرفیمی ناسراوی و نەناسراوی ﴾ و ﴿نیشانەی کۆ ﴾ و ﴿ جێناوی خاوەنیەتی ﴾

ــ ژنەکە سووتا .

ــ کۆترەکە فڕی .

ژنەکە سووتا .

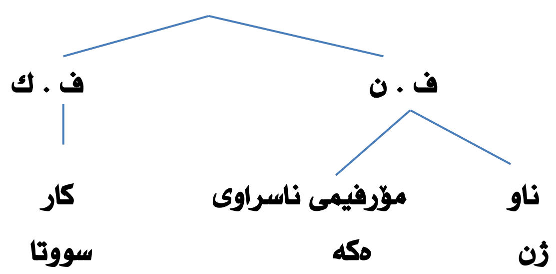

ـــ کوڕ یێك هات .

ـــ هەنار یێك خورا .

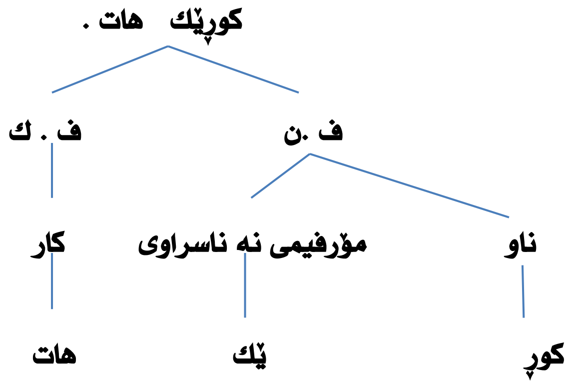

ـــ دارەکان مەبڕن .

ـــ قەڵەکان شکان .

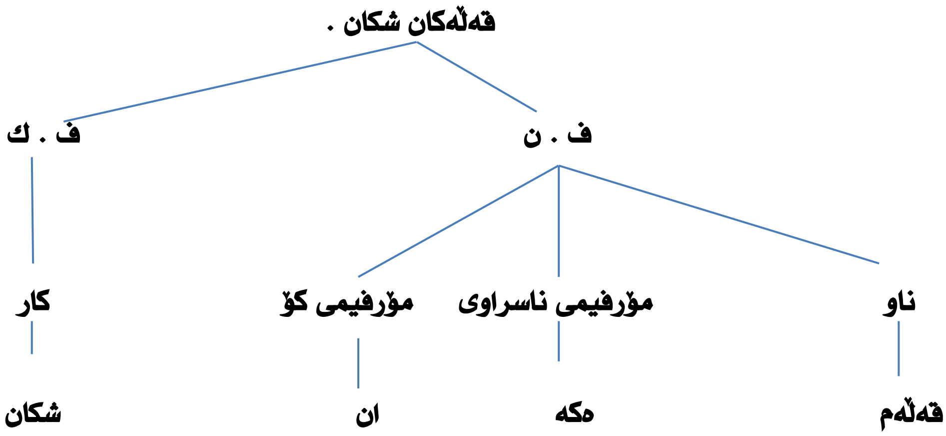

ـــ باوکم هات .

ـــ ژنم پێکەنی .

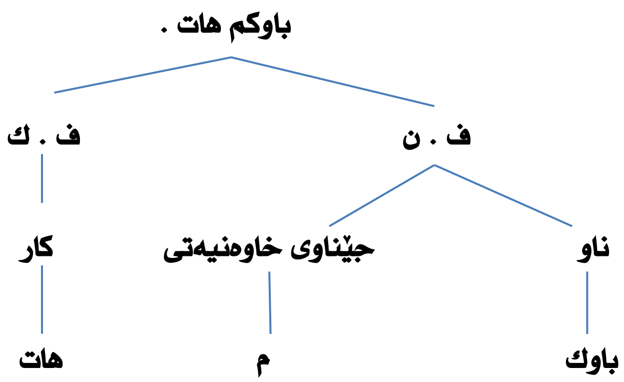

★ **دیارخەرەكانی پاش سەرە بە هۆی مۆرفیمی خستنەسەر**

ئەم دیارخەرانەش بە شێوەیەكی ناڕاستەوخۆ بە یاریدەی مۆرفیمی خستنەسەر ﴿ ی / ە﴾ بەسەرەوەدەلكێن و دەبنە دیارخەری دوای سەرەی فرێزی ناوییەكە ، ئەو كەرەستانەش بریتین لە ﴿ ناو ، ئاوەڵناو ، جێناوی سەربەخۆ ، ژمارە (پلەیی) ، چاوگ ، لەقەب ، ڕستەی شوێنكەوتوو ﴾ .

ــ كچـی پیاوەكەم بینی .

ناو

ــ ئاو ی كانی بڕا.

ــ قوتابـی زیرەك خۆشەویستە .

ئاوەڵناو

ــ كچــە جوانەكەم بینی .

ــ دایكـی ئەوان نووستووە .

جێناوی سەربەخۆ

ــ خانووەكــە ی ئێمە رووخابوو .

ــ كچــە یەكەمەكە هات .

ژمارە (پلەیی)

ــ خانوو ی پێنجەم ماڵی ئێمەیە .

ــ هۆلـی خوێندنیان پاكە .

چاوگ

ــ زەوی ی كێلان خۆشە .

ــ عەلی كمیایی لە سێدارەدرا .

لەقەب

ــ مەجید ی قەساب بۆ ماڵمان هاتووە .

ــ ئەو كچە ی ، كەیەكەم بوو ، ناوی چییە .

ڕستەی شوێنكەوتوو

ــ ئەو كوڕە ی ، كە كتێبەكەی دڕاند ، ڕایكرد .

دەشێت لە فراوانکردنی فرێزی ناوییدا ، هەندێ لە دیارخەرەکانی پێش سەرە و دیارخەرەکانی پاش سەرە پێکەوە فرێزەکە فراوان بکەن ، واتە ڕۆنانێکی فراوانتر بەرهەم بهێنن ، بۆ نموونە : ـ

ــ تەنیا ئەو دوو کچە جوانەی ، کە دوێنێ بینمانن ، بۆ ئێرە هاتوون .

★ فرێزی کاری ــ عبارە الفعلیە ــ Verb Phrase

فرێزی کاری بە پێکهێنەرێکی تری بنچی ڕستە دادەنرێت ، چونکە لە ناو ڕستەدا بە خورتی یە و ناتوانرێت لا ببرێت .

فرێزی کاری لە زمانی کوردیدا لە سادەترین ڕۆناندا لە کارێ پێکدێت کە لە ڕووی ڕۆنانەوە ناسادەیە ، بەمشێوەیە ڕیزکراوە :

فرێزی کاری (ف . ك) ــــــــ کار ﴿ ڕەگی کار + کات + جێناوی لکاو (کەس و ژمارە)

خوێن + د + O

نموونە

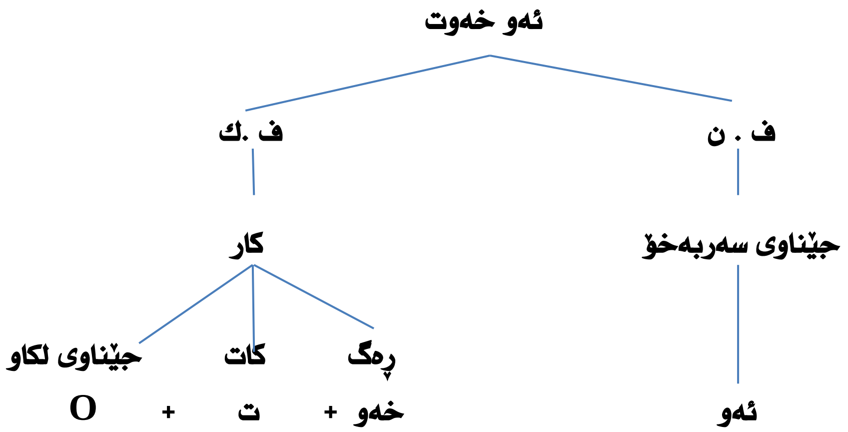

لە زمانی کوردیدا فرێزی کاری لە ڕۆنانی ژێرەوەدا دەکەوێتە پاش فرێزی ناوی ، بوونی فرێزی کاری پێویستیەکی سەرەکی یە ، چ لە ڕۆنانی سەرەوە یان لە ڕۆنانی ژێرەوەی ڕستەدا ، واتە ڕستە لە زمانی کوردیدا هەرگیز بێ بوونی فرێزی کاری دروست نابێت .

پێشتر ئاماژە بەوە کرا ، کە فرێزی کاری پێکهاتووە لە کارێك کە ڕەگەزی سەرەکی یە بوونی لە ڕۆنانەکەدا بە خورتی یە و ناتوانرێت دەستی لێ هەڵبگیرێت ، یان لە کارێك کە هەموو ئەو وشە مۆرفیم و کەرەستانەی تر لە دەوری کار کۆدەبنەوە هەمووی دەگەڕێتەوە بۆ بەشی کاری ڕستەکە .

زۆرجار فرێزی کاری لە ڕستەدا بە پێی هێزی کارەکە ، ئەگەر تێپەر بێت ئەوا پێویستی بە بەرکارێك دەبێت ، کە لە شێوەی فرێزێکی ناوییدا لەگەڵ کارەکەدا دەردەکەوێت ، وەك :

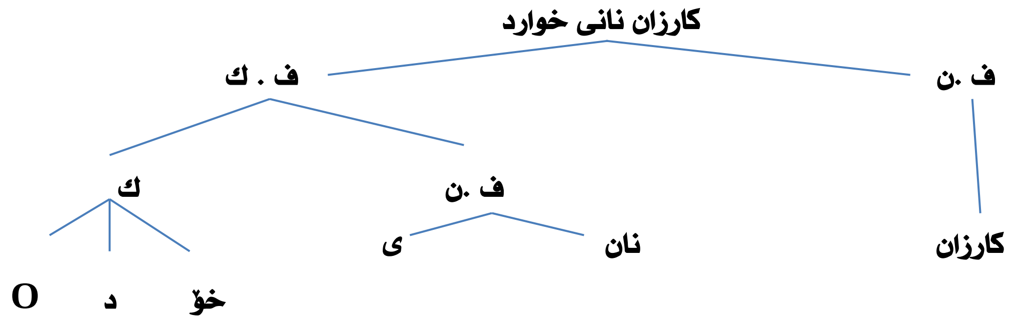

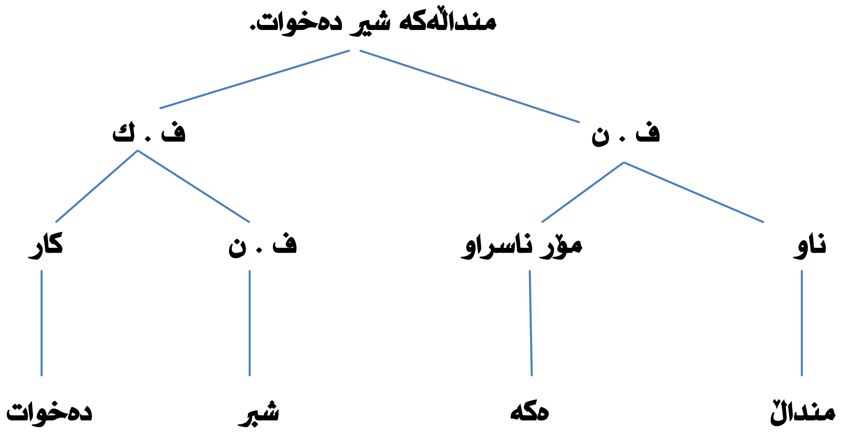

بەشێك لە ڕستەی كوردی بە هۆی فرێزی بەندەوە ، وەك پێكهێنەرێكی چەسپاو ، تەواو دەكرێت ، واتە لە ڕۆنانی ڕستەكەدا بەشداری دەكات و دەبێتە بەشێكی بنجی لە فرێزی كارییەكەدا ، فرێزی بەندیش لە پرییپۆزیشن و فرێزێكی ناوی پێكهاتووە .

ــ پشیلەكە بە دیوارەكەدا هەڵگەڕا .

ــ شازیار لە باخەكەدا نووست .

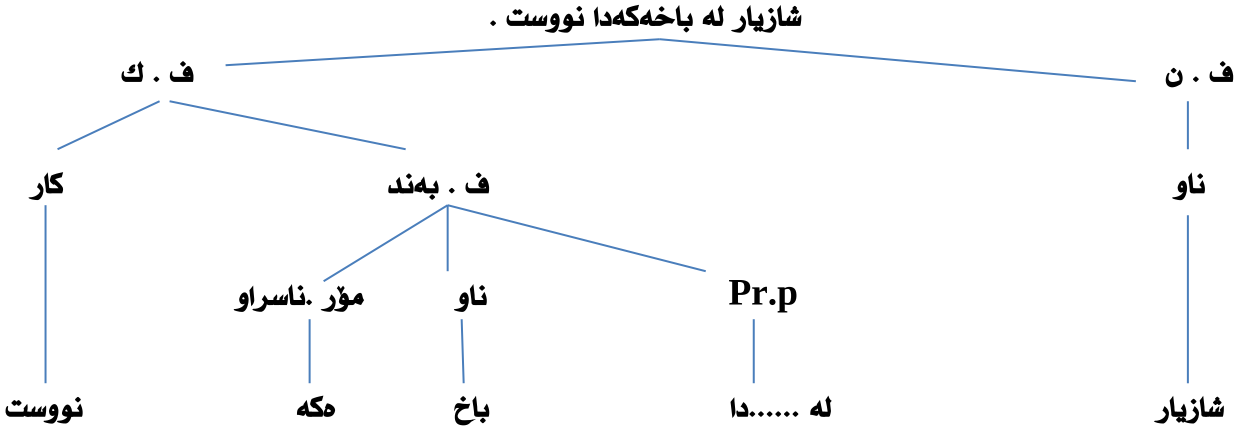

پێویستە ئاماژە بەوە بكرێ ، كە فرێزی بەند وەكو كەرەستەیەكی سەرەكی لە دواوە بەشداری فرێزی كاری دەكات ، كاتێك كارەكە كاری ناتەواو بێت ، وەك :ـ

ــ كوڕەكە بوو بە پیاو .

بەڵام كاتێك كاری ناتەواو دەكەوێتە كۆتایی فرێزی كاری ، ئەوە فریزی تر دەكەوێتە پێش كارە ناتەواوەكە ، وەك :ـ

ــ ئازاد مامۆستایە .

ــ گوارەكەی نەسرین زێڕ بوو .

ــ ئەو وێنەیە جوانە .

فرێزی ئاوەڵناویی ــ عباره الوصفيه ــ Adjective Prase

مەبەست لە فرێزی ئاوەڵناویی ئەو فرێزەیە ، کە (سەرە) دەبێ ئاوەڵناو بێت ، واتە بە بێ بوونی ئاوەڵناو فرێزی ئاوەڵناویی دروست نابێت .

ئەمجۆرە فرێزە لە زمانی کوردیدا و رەنگە لە زۆربەی زمانەکانیشدا بە پێچەوانەی فرێزی ناویی لە ڕووی ڕۆنانەوە زۆر سادە بێت ، بە واتای ئەوە کەم فراوان دەکرێت .

سادەترین پێکهاتەی فرێزی ئاوەڵناویی لە ئاوەڵناوێك پێك دێت ، وەك :ـ

ــ خانووەکەتان کۆنـــە .

ــ هەنارەکە ترشـــە .

ئەرکی سەرەکی ئەم فرێزە هەمیشە تەواوکەری کاری ناتەواوە ، وەك لە نموونەکانی سەرەوەدا دیاری کراوە .بەڵام هەندێجاریش دەبێتە تەواوکەری کاری تەواو ، کاتێك لەگەڵ هەندێ کار وەك ﴿ دەچێتەوە ، هەڵگەڕا ﴾ بەکار دێ . بۆ نموونە :

ــ شاخەکە سپی دەچێتەوە .

ــ منداڵەکە لە ترسان زەرد هەڵگەڕا .

پێشتر ئاماژە بەوە کرا کە سادەترین (سەرە) ی فرێزی ئاوەڵناویی بریتییە لە ئاوەڵناوێك ، ئەمجۆرە فرێزە بە فرێزی ئاوەڵناوی سادە ناو دەبرێت ، وەك :ـ

ــ کوڕێکی زیرەك هات .

ــ کوڕەکە ئازایـــە .

دەتوانرێت (سەرە) ی فرێزی ئاوەڵناوی بە چەند کەرەستەیەك فراوانبکرێت ، ئەو جۆرە فرێزەبە فرێزی ئاوەڵناویی فراوان ناو دەبرێت. لەم جۆرە فرێزەشدا کەرەستەکان پێش سەرە یان پاش سەرە وەیان پێش وپاش سەرە دەکەون .

کەرەستەکانی پێش سەرە بریتین لە :ـ

⋆ فرێزی ناوی

ــ دارەکە سێ مەتر بەرزە .

ــ ڕێناس لە شاجوان دوو ساڵ گەورەترە .

⋆ رادە

ــ کوڕێکی زۆر باشم بینی .

ــ دایکم زۆر زۆر چاکە .

⋆ فرێزی بەند

ــ ئەوان لە ئێمە بەهێزترن.

ــ ترێ لە هەنار خۆشترە .

★ ئامرازی ﴿ هەر ، تەنیا ﴾

ـ کچەکە هەر جوانە .

ـ قوتابییەکە تەنیا زیرەکە .

ئامرازی پرس ﴿ چەند /چەنێك ﴾

ـ منداڵەکە چەنێك جوانە .

ـ جوتیارەکە چەند زیرەکە .

هەروەها فرێزی ئاوەڵناویی دەشێ لە دواوە فراوان بکرێت ، وەك :

★ پلەی ئاوەڵناو ﴿ پلەی بەراورد وپلەی باڵا) ﴿ تر ، ترین ﴾

پلەی بەراورد ﴿ تر ﴾

ـ هاوین لە بەهار گەرمـــترە .

ـ لیمۆ لە هەنار ترشـــــتــــرە.

پلەی باڵا ﴿ ترین ﴾

ـ کەرکوك خۆشـــترین شارە .

ـ هەولێر جوانــــترین شارە .

بێجگە لەوە دەتوانرێت (سەرە) ی فرێزی ئاوەڵناویی لە پێش و پاش (سەرە) فراوانبکرێت ، وەك :

ـ کچێکی زۆر جوانــی سپی هات .

ـ هەولێر کەمێك گەورەتـــرە لە کەرکوك .

فرێزی بەند ـ عباره الجر ـ Prepositional Prase

فرێز بەند جۆرێکی ترە لەو فرێزە کەتیگۆرییانەی کە خاوەن تایبەتی خۆیەتی لە هەر زمانێکدا . لە فرێزی بەندا دەبێ ئامرازی بەند بوونی هەبێ ، واتە بەبێ ئامرازی بەند ، فرێزی بەند بەرهەم نایەت .

ئامرازەکانی بەند بەسەر ، ئامرازی بەندی سادە وەکو ﴿ بە ، بۆ ، لە ﴾ و ئامرازی کەرت یاخود نسادە وەکو ﴿ لە... دا ، لە .... وە ، بە ...... دا ﴾ دابەش دەبن .

ئەو ئامرازانە بە یارمەتی هەندێ کەرەستەی تر ، دەشێ فرێزی بەند دروست بکەن .

⋆ ناو

ـ هەڵۆ بە تەور دارەکەی شکاند .

ـ راوێژ بە دار مارەکەی کوشت .

⋆ دوو ناو لەگەڵ جێناوی خۆی

ـ نازدار لە خوشك و براکانی خۆی نزیکە .

⋆ چاوگ

ـ قوتابیان بۆ خوێندن هەوڵ دەدەن .

ـ مریشکەکە بۆ خواردن ئامادەیە .

هەروەها فرێزی بەند بە یارمەتی ئامرازی بەندی کەرت (ناسادە) وەکو ﴿ لە.... دا ، لە ....وە ، بە ... وە﴾ دروست دەبێت بۆ نموونە :ـ

ـ گورگ و مەڕ بە یەکەوە ئاو دەخۆنەوە .

ـ لە منەوە هەتا ئێوە حەوتین .

ـ منداڵەکان لە باخەکەدا یاری دەکەن .

ڕێزمان

سیستەمێکە بە هۆیەوە وشە و مۆرفیمەکانی زمانێك بۆ یەکەی گەورەتر ـ بەتایبەتی بۆ ڕستە ـ ڕێکدەخرێن . ڕێزمان تەواوی سیستەمی زمانێکە ، وەسفێکی تایبەتی ئەو جۆرە سیستەمە ، کە لە کۆمەڵە یاسایەکدا بەجەرستە بووە ، بە ڕێزمان ناودەبرێ ۰

ڕێزمان بریتییە لە پرۆسەی وەسفکردنی فرێز و ڕستە ، بە جۆرێك کە بەدواییەکداهاتنە ڕێزمانییەکان لە زمانێکی دیاریکراودا لە بەدواییەکداهاتنە نارێزمانییەکان جیابکرێنەوە ، ڕێزمانی زمانێك لە کۆمەڵێك یاسا پێکدێ کە ئاخێوەرانی ڕەسەنی زمانەکە بە شێوەیەکی خۆرسکی لە بەرهەمهێنانی ڕستە ـ پێکهاتە فۆڕم ـ دروستەکاندا پێوەی پابەندن ۰

جۆرەکانی ڕێزمان

⋆ ڕێزمانی دێرین Traditional Grammar

جۆرێك ڕێزمانە کە ڕۆنانی زمانێك لەسەر مۆدیلی ڕێزمانی زمانی لاتینی وەسف دەکات ۰ واتە ڕێزماناسانی دێرین لە ڕوانگەی بنەماکانی ڕێزمانی زمانی لاتینییەوە زمانەکانی تریان وەسف کردووە ۰ لە ڕوانگەی هەندێك ڕێزماناسانی دێرینەوە ڕێزمان تەنیا بە شێوەی نوسراوی زمانەوە پەیوەستە ، بۆیە بەپێی ئەم جۆرە ڕێزمانە نووسین لە قسەکردن گرنگتر و ناوەندیترە ۰ ئەم جۆرە ڕێزمانە کۆمەڵێك یاسا لەخۆدەگرێ کە ئاخێوەران پێویستە لە بەکارهێنانی زماندا پێوەی پابەندبن۰ هەروەها ئەو یاسایانەش دەگرێتەوە کە دەبێ ئاخێوەران خۆیان لە بەکارهێنانی بە دووربگرن ۰ بەم پێیە ڕێزمانی دێرین ئاماژەیە بۆ کۆمەڵێك یاسای پێوەری لەبارەی ڕۆنانی زمانەوە ۰

ریشەکەی دەگەڕێتەوە بۆ کاری فەیلەسوفانی گریکی کۆن و فیلۆلۆجیستانی لاتین ۰ بەکورتی ، ئەم جۆرە ڕێزمانە ناوێکە بۆ ئەو جۆرە لە وەسف کردنی ڕێزمانیدا بەکاردەهێنرێ ، کە لە ئەوروپا و ئەمریکا پێش سەرهەڵدانی زمانەوانیی هاوچەرخی سەدەی بیست باو بوو ، بە تایبەتیش ئەو وەسفانەی لە کتێبی قوتابخانەکان لە سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستدا خرابوونە ڕوو۰ ئەم جۆرە ڕێزمانە ڕەنگدانەوەی ئەو تێڕوانینەیە کە پێیوایە شێوە ئاخاوتنێکی زمانێك لە شێوە ئاخاوتنەکانی تر گرنگتر و بەهادارترە و دەبێت بکرێتە نەریت بۆ تەواوی ئاخێوەرانی زمانەکە۰

⋆ ڕێزمانی پێوانەیی Prescriptive Grammar

ئەم جۆرە ڕێزمانە پێوەرێك بۆ چۆنییەتی بەکارهێنانی زمان لە لایەن ئاخێوەرانەوە دادەنێت ، مامەڵە لەگەڵ خراپ بەکارهێنانی زمانی و ئەو دروستی و نادروستییانەدا دەکا کە ڕێزمانووسەکان بڕوایان پێیەتی ۰ لە ڕوانگەی ڕێزمانی پێوانەییەوە پابەند نەبوون بەو یاسایانەوە زمانێکی نادروست بەرهەم دەهێنێ۰ ئەم جۆرە ڕێزمانە پشت بەو بنەمایە دەبەستێ کە ئەو یاسا ڕێزمانییانەی لەلایەن ڕێزمانووسە ڕەسەنە دێرینەکانەوە دانراون دورستن و شێوە جیاجیاکانی بەکارهێنانی ئاخێوەران نادروستن ۰ لە ڕێزمانی پێوانەییدا ڕێسای دیاریکراو و باڵا هەن کە دەبێت ئاخێوەران لە کاتی بەکارهێنانی زماندا پێوەی پابەندبن ، واتە ئەم جۆرە ڕێزمانە چەند یاسایەك لە خۆدەگرێ کە ئاخێوەران فێری دروست بەکارهێنانی زمانی دەکا و تیشك دەخاتە سەر ئەو یاسایانەش کە پێویستە لە بەکارهێنان دوور بخرێتەوە بەمەبەستی بەدیهێنانی ڕێزمانێکی باڵا۰

★ ڕێزمانی وەسفی Descriptive Grammar

ئەم جۆرە ڕێزمانە هەوڵی ئەوەدەدات ئەو یاسا فۆنۆلۆجی و مۆرفۆلۆجی و سینتاکسییانە وەسف بکات کە ئاخێوەرانی ڕەسەنی هەر زمانێك خۆڕسکانە پێوەی پابەندن ، ئەمجۆرە ڕێزمانە وەسفی چۆنییەتی بەکارهێنانی زمان لەلایەن ئاخێوەرانەوە دەکا ، مامەڵە لەگەڵ باش بەکارهێنان و خراپ بەکارهێنانی زمانیدا ناکا ، ڕێزمانی وەسفی پشت بەو بنەمایە دەبەستێ کە بەکارهێنانی زمان لە ئاخێوەرێکەوە بۆ ئاخێوەرێکی تر دەگۆڕێ، بەم پێیەش دروستی و نادروستی ڕێزمان لەبەر چاوناگرێ ، ئەو یاسایانەی کە ڕێزمانی وەسفی هەڵیان دەهێنجێ لە بەکارهێنانی ڕۆژانەی ئاخێوەرانی زمانەکەوە سەرچاوەیان گرتووە ، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت ڕێزمانی ستاندارد و باڵا لە ڕێزمانی وەسفیدا نییە ٠

★ ڕێزمانی بەراورد Comparative Grammar

لقێکە لە زمانەوانیی ، بەشێوەیەکی سەرەکی ،پەیوەندی بەشیکردنەوە و بەراوردکردنی پێکهاتە ڕێزمانییەکانی زمانەکانەوە هەیە ، لەم جۆرە ڕێزمانەدا ، ئەرکی ڕێزماناس بەراوردکردنی فۆڕمە ڕێزمانییەکانی کۆمەڵە زمانێکە ٠
توێژینەوەکانی سەدەی نۆزدە جەختیان دەکردە سەر پەیوەندی نێوان زمانەکان و کۆمەڵە زمانەکان لە ڕوانگەی ڕەچەڵەکی هاوبەشەوە ، ئەم توێژنەوانە گریمانەی ئەوەیان دەکرد کە گۆڕان لە زماندا سیستەماتیك و بە یاساحکومکراوە ، لەسەر بنەمای ئەم گریمانەیە ، لە ڕوانگەی ڕەچەڵەکێکی هاوبەشەوە ، هەوڵی لێکدانەوەی پەیوەندی نێوان زمانەکانیان دەدا ٠
کەواتە ڕێزمانی بەراورد بریتییە لە دیراسەکردنی پەیوەندی نێوان دوو زمان یان زیاتر لەگەڵ ئەو تەکنیکانەی بەکاردەهێنرێن بۆ دۆزینەوەی ئەوەی ئایا زمانەکان ڕەچەڵەکێکی هاوبەشیان هەیە یان نا ؟
لە کاتێکدا ڕێزمانی بەراوردیی هاوچەرخ مامەڵە لەگەڵ تیۆرێکی ڕێزماندا دەکا کە گریمانە دەکرێ پێکهێنی ناوەکی / زگماکی هۆشی مرۆڤ بێ ، بریتی بێ لەو توانستە ناوەکییەی کە بنەمایەکی لێکدانەوەیی بۆ چۆنییەتی وەرگرتنی زمان لای منداڵ دەستەبەر دەکا ٠ بەمشێوەیە تیۆری ڕێزمان تیۆری زمانی مرۆڤە و پەیوەندی نێوان هەموو زمانەکان دادەمەزرێنێت ـ نەك تەنها ئەو زمانانەی کە بەرێککەوت یان بەرووداوێکی مێژوویی پەیوەندییان بەیەکەوە هەیە ٠ بۆ نموونە لە ڕێگەی ڕەچەڵەکی هاوبەشەوە ٠

★ ڕێزمانی ئەرکی Functional Grammmar

ئەمجۆرە ڕێزمانە مامەڵە لەگەڵ ئەرکە پڕاگماتیکی و کۆمەڵایەتییەکانی زماندا دەکا ، ڕێزمانی ئەرکی مامەڵە لەگەڵ واتا دەکا و وا سەیری زمان دەکا کە کۆمەڵێك یەکەی واتادارە زیاتر لەوەی کۆمەڵێك فۆڕم بێت ، ئەم یەکە واتادارانەش لە چەند فۆڕمێکی گوتراو و نووسراودا دەبینرێن ، ئەمجۆرە ڕێزمانە بایەخ بە شیکردنەوەی زمان دەدا لەسەر ئاستی دەق نەك لەسەر ئاستی ڕستە ٠

★ ڕێزمانی سەراپا (گشتی) Universal Grammar

ئەمجۆرە ڕێزمانە تیۆرێکی زمانییە ، گریمانەی ئەوە دەکا کە توانای فێربوونی زمان لە مێشکدا چەسپیوە و تۆمارکراوە ، بەپێی ڕێزمانی سەراپا توانای زمانیی بەبێ فێرکردن خۆی دەنوێنێ ، لە ڕوانگەی ئەم بۆچوونەوە زمانە سروشتییەکان لە کۆمەڵێك بنەمای گشتییدا هاوبەشن .

چۆمسکی پێیوایە زمان ڕێزمانە ، مەعریفەیەکی خۆڕسکە لە مێشکدا و توانستێکی گشتی زگماکییە ، لە ڕوانگەی چۆمسکییەوە ، زمان مەعریفەیەکە لە مێشکدا کۆگاکراوە ، ئەو مەعریفەیە چەند بنەمایەك لە خۆدەگرێ کە لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر ناگۆڕێ ، هەروەها چەند پارامێتەرێکیش لە خۆدەگرێ کە لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر دەگۆڕێ ، ڕێزمانی سەراپا تیۆری مەعریفەیە نەك ڕەوشت ، پشت بە ڕۆنانی ناوەوەی ئاوەزی مرۆڤ دەبەستێ .

لایەنگرانی ئەم تیۆرە کە بە (تیۆری خۆڕسکی) یش ناسراوە ، منداڵ بە مەعریفەیەکی عەقڵییەوە لە دایك دەبێ و دێتە جیهانەوە ، واتە منداڵ لەگەڵ دایکبوونیدا توانستێکی نادیاری بۆ وەرگرتنی زمان لەگەڵدایە ، ئەم توانستە پەنهان و ناوەکییە بەهرەیەکی خواییە بۆ مرۆڤ و دەبێتە بنەمایەك بۆ وەرگرتنی زمان لای منداڵ .

بە بیروبۆچوونی چۆمسکی ، منداڵ لە کردەی زمان وەرگرتن و دروست کردنی ڕێزمانێکی تایبەت بە خۆیدا ، سوود لەم زانیارییانەی خوارەوە وەردەگرێ :ـ

أ ـ زانیارییە توانستییەکان

ب ـ ئەو زانیارییانەی تایبەتن بە زمانێك (پارامێتەر)

ج ـ ئەو کەرەستانەی لە دەوروبەرەوە وەریدەگرێ

ئەو کەرەستانەی کە لە دەوروبەرەوە وەریاندەگرێ گرنگییان لەوەدایە کە : وشەکانی زمانەکەی فێر دەکا ، لەبەرئەوەی منداڵ بۆ ئەوەی قسە بکا پێویستی بە وشە هەیە ، وشە لە دایك نابێت ، گرنگییەکی ئەو زانیارییانە ئەوەیە کە دەبێتە ڕێنماییەك بۆ فێربوونی ڕێزمانی زمانەکە .

چۆمسکی پێیوایە زمان دوو لایەنی هەیە کە بریتین لە توانست و چالاکی . توانست بریتییە لەو یاسا و زانیارییانەی کە لە مێشکی ئاخێوەردا هەڵگیراون ، هەرچی چالاکییە بەکارهێنانی یاساو زانیارییەکانە لە بارێکی دیاریکراودا .

﴿ توانست و چالاکی ﴾ جیان لەیەکتر . ئاخێور کاتێك هەڵەیەك دەکا ، توانای ڕاست کردنەوەی هەڵەکەی هەیە ، چونکە هەڵەکان لەگەڵ یاسا و زانیارییەکانی ناو مێشك ڕێك ناکەون ، ئەمەش بەڵگەی دوو لایەنی زمانە ، توانست هەڵە ناکا هەڵەی چالاکین ، چونکە هۆکارە دەرەکییەکان وەکو ﴿ بیرچوونەوە ، ماندوویێتی ، توڕە بوون ، نەخۆشی ، سەرخۆشی﴾ کار دەکەن سەر چالاکی ، بەڵام توانست ناکەوێتە ژێر کاریگەریی هۆکارەکانی دەرەوە و دەرەوە کاری تێناکا ، واتە چالاکی ڕەنگدانەوەیەکی وردی توانست نییە .

★ ڕێزمانی فێرکاری Pedagogical/ Teaching Grammmar

ئەو جۆرە ڕێزمانەیە کە بە دوای دۆزینەوە و لە چوارچێوەدان و وەسفی بنەماکانی پەروەردە کردنی زمانیی و بەکارهێنانی یاسا زمانییەکاندا دەگەڕێ، یارمەتیدەرە بۆ دۆزینەوەی ڕێگەی نموونەیی بۆ گوتنەوە و فێرکردنی زمانی دووەم .

ڕێزمانی فێرکاری ئەو ڕێنمایی و شیکردنەوە ڕێزمانییانەن کە بۆ فێرخوازانی زمانی دووەم دانراون .

ڕێزمانی فێرکاری خستنە ڕووی لایەنی وەسفی ڕێزمانی زمانێکە ، کە بەمەبەستی فێرکردن و گوتنەوەی ئامادەکراوە بۆ یارمەتیدانی فێربوون و فێرکردنی ئەو زمانە .